

Слово упорядника

У третій книзі «Листів» Лесі Українки, на продовження видань 2016–2017 років, уперше подано весь відомий наразі епістолярій письменниці за останнє десятиліття її життя — 1903–1913 роки. Її приватна кореспонденція цього періоду зазнала найбільше скорочень у публікаціях радянських часів, адже тоді постать кожного класика втискали в жорсткі рамки — не тільки в тому, що стосувалося творчості й політичних поглядів, але й коли йшлося про особисті взаємини. Подані без купюр листи Лесі Українки 1903–1913 років дають змогу по-новому осмислити найбільш плідний на літературні шедеври етап її життя. Епістолярій цього періоду сповнено міркуваннями надзвичайно ерудованої жінки — і щодо найвагоміших загальнолюдських проблем початку ХХ століття, і щодо питань суспільного та політичного життя українців. Багато тут і цікавих подробиць, що стосуються її перекладацької й етнографічної роботи, а також співпраці з українськими та закордонними періодичними виданнями. А листи до близьких — найточніший приватний життєпис поетеси, де виявляється її незмінна шляхетна турбота про родину.

У 1903–1913 Леся Українка листується з багатьма давніми адресатами (Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Ольга Кобилянська, Осип Маковей, Михайло Коцюбинський, Фелікс Волховський, Агатангел Кримський), але з'являються й нові — Борис Грінченко, Юрій Тищенко, Федір Петруненко, Іван Труш, Філарет Колесса, Надія Кибальчич-Козловська, Гнат Хоткевич.

У виданні дотримано принципів, задекларованих у попередніх книгах. Епістолярні тексти подано мовою оригіналу, без купюр, здебільшого за автографами та вивіреними копіями, які зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Слов'янській бібліотеці в Празі при Національній бібліотеці Чехії, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Київ), Музеї Лесі Українки в Києві, Музеї Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки

України імені В. Стефаніка, Національному музеї літератури України. Листи, автографи яких втрачено, подано за першодруками або збереженими копіями. Уривки, що вилучалися цензурою в попередніх публікаціях епістолярних текстів Лесі Українки, виділено курсивом.

Місце зберігання кожного епістолярного джерела вказано шифром праворуч угорі листа. Авторські дати в точній транскрипції подано на тому місці, де їх проставлено в автографах, — найчастіше у правому верхньому куті першого аркуша, в окремих випадках зліва або в кінці кореспонденції. У листуванні письменниці переважно користувалася юліанським календарем (ст. ст.), хоча в її листах із Європи та Єгипту нерідко є подвійне датування або дати, вказані за новим стилем. З огляду на це у виданні подаємо датування і за старим, і за новим (у дужках) стилями, що іноді визначалося на підставі аналізу змісту листа, його попередніх публікацій та за поштовим штепелем. Якщо вказані дата чи місце написання не точні, а ймовірні, їх зазначено у квадратних дужках.

Примітки подаються посторінково. Це короткі довідки про згадуваних у листах осіб і події, інформація про географію кореспонденції, переклад іншомовних слів. Нечисленні примітки самої Лесі Українки включено в загальний порядок і позначено зірочкою (*).

Тексти подано з максимальним збереженням лексичних, морфологічних та пунктуаційних особливостей автографів, уніфіковано лише правопис окремих слів. Такий підхід зумовлено складним процесом становлення українського правопису, що позначився й на епістолярній спадщині Лесі Українки. Так, наприклад, у її листах не було усталеним написання окремих лексем (*психологія* — *психологія*, *довіря* — *довір'я*, *нераз* — *не раз* тощо), — друкуємо їх згідно з оригіналом. Уніфіковано правопис слів іншомовного походження, написання яких за сучасними нормами регулюється «правилом дев'ятки»: *сюрприз* — *сюрприз*, *символізм* — *символізм*, *цитата* — *цитата*, *диктувати* — *диктувати* тощо.

Загальноживаним нині способом відокремлюємо абзаци, які Леся Українка часто виділяла за допомогою тире. Авторські підкреслення в листах збережено. Авторські скорочення слів, як і ймовірний текст утрачених рядків у пошкоджених автографах, розкрито у квадратних дужках. Очевидні описки та пропуски літер чи розділових знаків виправлено й подано у квадратних дужках.

Крім покажчика адресатів, у кінці третьої книги подано зведений іменний покажчик.

Валентина Прокіп (Савчук)

І. До Павлика М. І.¹

Сан-Ремо², 9(22). I. 1903

МК-ВРІЛ-Ф2, 1022³

San Remo. Villa Natalia. Corso Cavallotti⁴.

Щирий привіт Вашій Мамі⁵.

22 I 1903.

Шановний і дорогий Друже!

Як мені жаль, як страшно жаль, що так вийшло з Вашими листами! Я не отримала зовсім Ваших двох реком[ендованих] листів, а третій, від 10 XII, отримала тільки сьогодні, і то випадком. Не ждучи зовсім листів *poste restante*⁶ (мені здавалось, що я всім, і Вам теж, лишила свою адресу) я й не навідувалась до неї, а це сьогодні на пошті вже сам урядник, відправляючи мого реком[ендованого] листа, спитав, чи то не я тая *signora Cosat*⁷, що їй вже здавна лежить лист на *poste restante*. Чому Ви не спитали

- 1 Павлик Михайло Іванович (1853–1915) — український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, дійсний член НТШ у Львові; активний адресант Лесі Українки протягом 1891–1907 рр., один із найвідданіших прихильників ідей М. П. Драгоманова, на той час готував до друку його епістолярну та публіцистичну спадщину.
- 2 Сан-Ремо — курортне італійське місто, розташоване на березі Середземного моря, яке вирізняється помірно теплим кліматом протягом року, неофіційна назва — «Місто квітів».
- 3 Скорочення МК-ВРІЛ-Ф2, 1022 тут і далі слід читати: лист подано за машинописною копією, яка зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Фонд 2, од. зб. 1022).
- 4 Сан-Ремо, вілла «Наталія», бульвар Кавалотті (італ.). Ідеться про адресу помешкання, де жила Леся Українка протягом зимових місяців 1901–1903 років; на той час ця скромна вілла, названа на честь господині «Наталією», належала далеким родичам Косачів — Садовським.
- 5 Згадується мама Михайла Павлика — *Марія Павлик*, яка на той час хворіла (неоперабельне новоутворення в яєчнику); Леся Українка завжди з особливою повагою ставилася до цієї жінки.
- 6 До запитання (франц.).
- 7 Сеньйора Косач (італ.).

у редакції Вістника⁸ моєї адреси, адже мені посилають його, то знають і д[обродій] Гарматій⁹ теж знає.

Я не одрікаюся, що винна і я, навіть так винна, що й сама собі пробачити не можу, хоч злої волі в тім не було, що я досі не написала до Вас. От так, спочатку втома з дороги, потім робота, всякий клопіт, спішні листи, всяке нервово шарпання (єсть його доволі і в мене) одбивали мене і все я щодень думала: от завтра напишу. Далі написала листа до de Gubernatis'a¹⁰ в справі дядькової італ'янщини¹¹, сподівалась мати хутко відповідь та вже тоді написати Вам листа з якою приємною звісткою, щоб Ви на радощах простили мене за зволікання з листом. Тим часом de Gubernatis мовчить, хоч лист мій був реком[ендований] і назад не вернувся (я послала на університет римський), то певне він дійшов до рук. Щей другу справу сподівалась я залагодити, власне з альманахом Minerva¹². За 1902 р. його вже не було і мені радили пождати до 1903 р., тим часом я оце недавно через тутешнього книгаря пренумерувала¹³ той альм[анак], а німецькі книгарі відповіли, що він зовсім сього року не вийшов. Книгар тутешній каже, що може по антикварнях ще є де Minerva з 1902 р., та що він не знає, яка може бути з нього користь і що ліпше спитати Вас, чого власне Вам у тім альманаху треба. Коли тільки адреси франц[узських] та італ[ійських] вчених, то їх можна знайти у відповідних сьогорічних альманахах франц[узських] та італ[ійських]. Напишіть, б[удь] л[аска], щоб я знала, чи вдаватись до антикварень, чи пошукати чогось нового.

8 Ідеться про «Літературно-науковий вістник» (1898–1932) — перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний щомісячний часопис, заснований 1898 року за ініціативою М. Грушевського; на той час видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

9 *Гарматій Григорій Васильович* (1872–1930) — український громадський діяч, журналіст, лікар за фахом; львівський знайомий Лесі Українки, приятель М. Павлика.

10 *Де Губернатіса* (італ.). Ідеться про *Де Губернатіса Анджело* (1840–1913) — італійського культурно-громадського діяча, вченого-санскритолога, пропагандиста й організатора міжнародного співробітництва вчених і літераторів, письменника, видавця, одного з фундаторів україністики в Італії, приятеля М. П. Драгоманова; на той час був професором Римського університету (1890–1908).

11 Згадуються праці М. Драгоманова, надруковані в італійських виданнях протягом його життя.

12 «*Minerva*» (італ.) — науковий щорічник, що виходив у Європі з XIX ст., альманах подавав відомості про всі вищі школи та наукові установи світу.

13 Передплатила.

Я не отримавши Ваших «листиців»¹⁴ (найкраще, якби Ви знов прислали мені їх), не розумію гаразд, що там могло бути такого, за що б я могла образитись. У всякім разі запевняю Вас, що я не образилась би так, щоб замовкнути, а таки б обізвалась, бо коли Ви в чому несправедливо мене образили, то, значить, то було б непорозуміння, а я, Ви знаєте, не можу допустити між нами непорозумінь; якби ж Ви за що «по ділам» вилаяли мене, то за що і ображатись?

Коли Ви ремствуєте на мене, що справа з дядьковою спадщиною¹⁵ не так іде, як би слід, то що ж я на те поражу? Адже я казала дядині¹⁶ свою думку про віддавання дядькових паперів до Тов[ариства]¹⁷ (думку негати́вну), але ж не від мене залежить віддати, чи ні, і коли вона таки віддала, так що ж я можу зробити? Так само і про всі Ваші оправдання я їй, скільки могла, написала, і не моя вина, що вона заборонила мені писати їй виразно, а казала писати умовленими фразами¹⁸, в які далеко не все можна було умістити, — може вона не все зрозуміла, так в тім винна її конспіративність і моя незвичка до «езоповської мови».

Ви ж знаєте, що я не тільки не «вбивала клинів» між Вами а дядиною, але навпаки рада б їх витягти своїми руками, коли б тільки сила та зручність. І мене і мою сестру (знайому Вашу)¹⁹ болить дуже, що дядина не знайшла способу порозумітися з Вами без помочі різних третіх осіб, та що ж можна зробити? Скажіть, я рада допомогти, аби знала як.

14 Великих листів.

15 Ідеться про справу передання рукописного архіву М. Драгоманова Науковому товариству імені Шевченка; на той час М. Павлик, заручившись активною підтримкою та допомогою Лесі Українки, займався підготовкою до друку праць дядька письменниці.

16 Згадується Драгоманова (до одруження Кучинська) Людмила Михайлівна (1842–1918) — дядина Лесі Українки, дружина М. П. Драгоманова; після смерті чоловіка опікувалася його архівом.

17 Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) — української академічної організації, що діяла у Львові від 1873 р.; 1892 року її реорганізовано в повноцінну багатопрофільну академію наук з трьома секціями (історико-філософська, філологічна та математично-природописно-лікарська); товариство мало власну друкарню, бібліотеку, музей, здійснювало серійне видання «Записок НТШ».

18 1899 року, після смерті чоловіка, Л. М. Драгоманова оселилась у Києві, де перебувала під пильним оком жандармського управління, її кореспонденцію з-за кордону ретельно перевіряли відповідні служби.

19 Ідеться про Косач (в одруженні Кривинюк) Ольгу Петрівну (1877–1945), молодшу сестру Лесі Українки; на той час вона навчалася в Санкт-Петербурзькому жіночому медичному інституті й виконувала деякі доручення Лесі Українки у справі збирання друкованої спадщини М. Драгоманова для майбутньої публікації, яку готував до видання М. Павлик.

З фольклорними матеріалами²⁰ мій проєкт такий: коли вже таке сплелось з усіх сторін недовіря, то може б для всіх було вигідніше назначити над фольк[лорними] мат[еріалами] якого куратора, зовсім стороннього всім партіям, що мав би тримати у себе ті матер[i]яли, давати їх Вам частками для використання, а Ви б, в міру використання[,] вертали б їх знов йому. Се, звісно, марудно, і далеко простіше було б дати їх просто Вам, та що ж, коли Вас гризуть і скубуть, то треба якось з тим рахуватись. Той куратор мав би бути заступником родини Др[агоманових], і папери, таким способом, лишилися би в тій родині, не переходячи в руки жадних товариств. На такого куратора я б радила мого товариша і побратима в Празі²¹ (звісно, коли він згодиться), бо то чоловік львівським «роздорам» сторонній, а родині Д[рагоманових] прихильний і має її довіря.

За місяць може приїде сюди Ліда²² — Міка²³ хворий на наслідки тяжкої скарлятини і лікарі шлють сюди — я можу попросити її взяти з собою ті матеряли і вже сама пошлю їх, кому владите, а де що, коли тямитиму, може й сама зможу спорудити? Списатись про це все, я гадаю, Вам ближче, бо з Праги і з Києва ближче до Львова, ніж до Сан Ремо. Коли хочете, я можу написати до дядини листа в сій справі, а Ви знайдіть спосіб доручити його їй не поштою, хоч не знаю, чому б Вам не написати до неї. Я б написала і тепер, та може мій проєкт Ви відкинете, то й лист тоді не здасться, а я мушу тепер, надто сей тиждень[,] економізувати силу й час, бо маю массу наглої роботи і листів, а здоров'я, як на те, погіршало і я починаю чути велику втому, а се мені зовсім не рекомендується.

Поки і я і Ліда будемо тут, то можна й так: ми посилатимемо Вам частки матерялу, а Ви їх в міру використання посилатимете Іванові²⁴ в С[офію]; призначіть, якими ратами (чи порціями) маємо їх посилати, через які періоди часу, і що власне та в якому порядку Вам потрібне (щоб

20 Згадуються фольклорні матеріали М. Драгоманова, які на той час зберігалися в Софії, у родині Драгоманової-Шишманової Лідії Михайлівни, доньки покійного.

21 Ідеться про *Кривинюка Михайла Васильовича* (1871–1944) — довірену особу та побратима Лесі Українки, майбутнього чоловіка її сестри Ольги; на той час оселився у Празі, де здобував вищу освіту в Політехніці (відділ інженерної механіки).

22 Ліда — *Драгоманова-Шишманова Лідія Михайлівна* (1866–1937) — старша донька М. Драгоманова, дружина Івана Дмитровича Шишманова.

23 *Міка* (*Міцкіато, Маусик, Лідик*) — Шишманов Дмитро Іванович (1889–1945), син Лідії та Івана Шишманових.

24 Ідеться про *Шишманова Івана Дмитровича* (1862–1928), відомого болгарського вченого, професора Софійського університету, одного з засновників вищої школи в Болгарії, зятя М. П. Драгоманова; протягом 1903–1907 років працював міністром Міністерства народної освіти Болгарії.